

TÉMA: ANTICHARTA

V reakci na porušování lidských práv v Československé socialistické republice se v prosinci 1976 skupina odpůrců režimu rozhodla otevřeně protestovat. K bezprostředním impulsům patřilo zatčení undergroundové skupiny Plastic People of the Universe. **Prohlášení Charty 77** se dovolávalo Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, jehož podpisem se ČSSR v roce 1975 oficiálně zavázala k dodržování lidských práv. K hlavním organizátorům petiční akce patřili Václav Havel a Pavel Kohout. Chartu 77 ještě v prosinci 1976 podepsalo prvních 242 signatářů. K prohlášení se přihlásili tím, že napsali a podepsali jednoduchý text: „Souhlasím s Prohlášením Charty 77 z 1. 1. 1977.“ Vybraní „sběrači podpisů“ obcházeli s textem Charty okruh svých známých a shromažďovali jednotlivé listy (standardizovaného formátu A5) s podepsaným souhlasem. Dokument a listiny se jmény signatářů se organizátoři prohlášení neúspěšně pokusili předat Federálnímu shromáždění a ČTK. 6. ledna jim v tom StB zabránila. Po automobilové honičce byli Václav Havel, Ludvík Vaculík a Pavel Landovský s prohlášením i podpisy zadrženi. Díky kontaktům na zahraničí však přední světové deníky (nejprve francouzský Le Monde, poté Frankfurter Allgemeine Zeitung, britské The Times a též The New York Times) výzvu československé opozice 6. a 7. ledna 1977 uveřejnily. Přes snahy StB se prohlášení Charty, také díky zahraničnímu vysílání stanic Svobodná Evropa a Hlas Ameriky, podařilo zveřejnit.

Charta 77 představovala jednu z nejvýznamnějších opozičních aktivit v období normalizace. Strana a vláda se obávaly, že by výzva chartistů mohla mít široký společenský ohlas. Není divu, že na výzvu k dodržování lidských práv reagovaly masovou diskreditační kampaní. První denunciační článek *Čí je to zájem* se objevil ve stranickém deníku Rudé právo již 7. ledna. Přestože text Charty nebyl v socialistickém Československu nikdy oficiálně zveřejněn, plnily zprávy o něm první stránky všech deníků i časopisů. 12. ledna publikovalo Rudé právo článek *Ztroskotanci a samozvanci*, který představoval normativ ideologického jazyka pozvolna se rozjíždějící antichartistické kampaně.

Mediální kampaň proti Chartě 77 vyvrcholila 28. ledna 1977 setkáním umělců na půdě Národního divadla. Přítomny byly i televizní kamery, které pečlivě snímaly tváře populárních osobností. V čelných řadách hlediště seděla řada oblíbených herců (Karel Höger, Dana Medřická, Jan Werich, František Filipovský, Miloš Kopecký, Jiří Sovák, Ladislav Pešek atd.). Herečka Jiřina Švorcová přečetla přítomným *Provolání československých výborů uměleckých svazů: Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru*. Přítomní byly následně vyzváni, aby demonstrovali svou loajalitu k režimu podpisem *Provolání*. Podpisové archy byly v záhlaví zřetelně označeny textem: „*Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru. Připojují se k svolání československých výborů uměleckých svazů*“. K filmovým a divadelním umělcům se vzápětí připojili též hudebníci; 4. února se obdobné setkání konalo v pražském Divadle hudby. *Provolání* přečetla zpěvačka Eva Pilarová. I zde se objevila řada populárních tváří (Karel Gott, Jiří Schelinger, Jiří Korn, František Ringo Čech aj.). Ostatní představitelé tzv. kulturní fronty podepisovali *Provolání* v sekretariátech uměleckých svazů, v redakcích novin a nakladatelství, v televizi či rozhlase. Mocenskému tlaku na podpis se dalo jen obtížně uniknout. Mnozí se sice vyhnuli účasti na televizí přenášené manifestaci v Národním divadle, text *Prohlášení* je však dostihl později v zaměstnání. Odmítnutím podpisu umělci riskovali ztrátu zaměstnání. Většina z nich se v tomto morálním dilematu nerozhodla pro konfrontaci, touha po poklidné existenci převládla. Od soboty 29. ledna až do 12. února vycházely v Rudém právu na pokračování seznamy signatářů tzv. Anticharty. K *Provolání* se v rámci kampaně připojilo 76 národních umělců, 360 zasloužilých umělců a přes 7000 „obyčejných“ umělců.

Vedle rozsáhlé mediální kampaně proti Chartě věnoval režim pozornost i samotným chartistům. Usiloval o to, aby opoziční hnutí v zárodku paralyzoval. Řada čelných

představitelů Charty se ocitla ve vězení. Mluvčí Charty, filosof Jan Patočka, dokonce zemřel na následky mnohahodinového výslechu StB. Pohřeb sedmdesátiletého Patočky se stal demonstrací odporu proti komunistické moci. Většinová společnost však sokratovský vzor filosofa Patočky za svůj nepřijala.

Kampaň proti Chartě splnila svou funkci. Umělci otevřeně deklarovali loajalitu s režimem a jejich jednání se stalo vzorem pro mnoho obyčejných lidí. 242 chartistů stálo proti masě těch, kteří pod tlakem režimu podepsali protest proti výzvě, kterou oficiálně ani neměli znát. Tento absurdní akt zdůraznil ochotu většinové společnosti přijímat stranou nastavená pravidla hry. Anticharta posílila obecnou atmosféru rezignace a letargie, jež v normalizačním Československu vládla již od stranických čistek v roce 1970. Do ledna 1990 podepsalo Chartu 1883 lidí, jen 25 z nich svůj podpis pod tlakem režimu odvolalo. Charta dále pokračovala ve své opoziční činnosti a do roku 1989 vydala více než 500 dokumentů, v nichž se vyjadřovala k politické situaci v Československu.

V následujících ukázkách z článku *Ztroskotanci a samozvanci* a ze samotného *Provolání* se pokusíme o bližší analýzu ideologického jazyka diskreditační kampaně proti Chartě 77.

TEXT I.

Sem patří i nejnovější pamflet, tzv. charta 77, který skupinka lidí z řad zkrachovalé československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál předala jistým západním agenturám.

Jde o protistátní, protisocialistický, protilidový a demagogický hanopis, který hrubě a lživě pomlouvá Československou socialistickou republiku a revoluční vymoženosti lidu. Jeho autoři obviňují naši společnost, že v ní není život uspořádán podle jejich buržoazních a elitářských představ.

[...]

Po debaklu, který reakce u nás utrpěla v roce 1948 i o dvacet let později, chtějí tito donkichoti prostě zasít semena nového kontrarevolučního dobrodružství, uvrhnout naši socialistickou společnost do chaosu a nejistot.

[...]

Tentokrát jsou buržoazní agentury indiskrétní a dovolávají se různých jmen, s nimiž reakční pamflet spojují. Je to v politickém smyslu pestrá směsice lidských a politických ztroskotanců. Patří k nim V. Havel, člověk z milionářské rodiny, zavilý antisocialista, P. Kohout, věrný sluha imperialismu a jeho osvědčený agent, J. Hájek, zkrachovaný politik, který pod heslem neutrality chtěl vyčlenit náš stát ze společenství socialistických zemí, L. Vaculík, autor kontrarevolučního pamfletu 2000 slov, V. Šilhán, nastrčená figurka bloku kontrarevolučních sil, J. Patočka, reakční profesor, který se dal do služeb antikomunismu, V. Černý, notorický reakcionář, proslulý svým výrokiem o »lucernách«, na nichž měli být v osmašedesátém věšení stoupenci socialismu, anarchistická a trockistická individua typu Uhla, organizátoři smutně známého K 231 a KAN, dále ti, kteří by chtěli náboženství zneužít k reakčním politickým záměrům, a jiní, kteří byli za konkrétní protistátní činnost v minulých letech právoplatně odsouzeni.

V jedné kupě s nejčernější antikomunistickou reakcí se sešli i někteří exponenti pravicového revizionizmu – mezinárodní dobrodruh F. Kriegel a jiní.

Jakési svérázné politické panoptikum, jehož herci už přestali být domácím divákům známí a zajímaví.

Pro antikomunistické centrály má však toto panoptikum stále ještě svou »cenu«. V těchto studenoválečnických štábech dobře vědí, že už nelze ohlupovat lidi báhorkami o tom, jak »bolševici jedí děti«. Omlela se nejedna antikomunistická veteš, nejeden buržoazní »komunistobijec« vyšel z módy. A tak najímají nové »bojovníky« z řad emigrantů a renegátů, z řad zbytků poražené buržoazie, různých odpadlíků, amorálních a deklasovaných živlů a pro všechny ty se teď našlo i nové slovo »disidenti«.

[...]

Žádný lživý dokument nemůže popřít dějinnou pravdu.

Ztroskotanci a samozvanci, Rudé právo 12.1. 1977.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Jak tento novinový článek prezentuje Chartu 77 a do jakých souvislostí ji zasazuje?
- 2) Charakterizujte jazyk článku *Ztroskotanci a samozvanci*. Jaké stylistické prostředky text využívá? Jakého efektu jimi chce docílit?
- 3) Článek se pokouší očernit motivace chartistů. Podsouvá signatářům Charty postoje, které mají jejich činnost v očích běžných občanů delegitimizovat. Jaké prostředky k tomu využívá?
- 4) Co v intencích tohoto textu označuje výraz „disidenti“?
- 5) Jaké konotace má navodit motiv herectví? Jak užití výrazů „herci“ a „politické panoptikum“ ovlivňuje obraz Charty 77?

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Pro Chartu text používá výrazy „*pamflet*“ a „*hanopis*“, což navozuje dojem, že Charta vznikla „na objednávku“ především proto, aby pomlouvala. Nemá tedy smysl se jí vážně zabývat. Lživé prohlášení chce znovu „*zasít semena kontrarevolučního dobrodružství*“. Charta představuje další z mnoha pokusů buržoazie o kontrarevoluci. Novinový článek klade vystoupení chartistů do souvislostí s lety 1948 a 1968, kdy se reakce neúspěšně snažila „*uvrhnout naši socialistickou společnost do chaosu a nejistoty*“. Po těchto rozhodujících porážkách představuje Charta jen marnou snahu o změnu poměrů. Chartisté jsou dle článku „*donkichoti*“, kteří nemají šanci na úspěch. Jejich vystoupení navíc není motivováno nezištně. V pozadí stojí „*antikomunistické centrály*“, které si Chartu předem objednaly. Panoptikální charakter celého podniku však dle článku prozrazuje, že se reakce vyčerpává. Nepředstavuje již skutečné a vážné nebezpečí jako na počátku budování socialismu a v roce 1968, její tvář je spíše groteskní. Zatímco svět socialismu se úspěšně rozvíjí, Západ se ve svém zoufalém boji s ním uchyluje k prostředkům, které jej jako vážného nepřítele diskvalifikují. Nepřátelé již nemají vzbuzovat strach a hrůzu (jako obrazy sabotérů, agentů a válečných štváčů z padesátých let), ale jsou prezentováni jako postavy trapné až komické.
- 2) Text neskrývá emocionální pohnutí a rozhořčení. Objevuje se v něm celá řada expresivních výrazů, které tuto excitovanou stylizaci navozují (směsice ztroskotanců, demagogický hanopis, debakl, sešli se v jedné kupě, svérázné panoptikum, veteš se omlela, renegáti, odpadlíci aj.). Odsudek „*pamfletu*“ stylisticky graduje pomocí hromadění přívlastků, v nichž se opakuje předpona proti (protistátní, protisocialistický, protilidový). „*Ztroskotanci a samozvanci*“ vydráždili svět socialismu k rozhodné reakci, „*demagogický hanopis*“ donutil komunistickou stranu k tomu, aby odhalila skutečnou tvář jeho původců. Zejména v úsečných charakteristikách jednotlivých „*ztroskotanců*“ dosahuje styl článku mimořádné expresivity (zavilý antisocialista, věrný sluha imperialismu, trockistická individua, zkrachovalý politik, nastrčená figurka, notorický reakcionář, mezinárodní dobrodruh aj.). Expresivitu podtrhuje i absence sloves. Po úvodní vazbě „*patří k nim*“ následuje úderný výčet jmen a strohých charakteristik. Tyto přístavky mají spíše charakter urážek než pojmenování. Přesto se za nimi skrývá i věcná snaha o typologii nepřátel. Krátké charakteristiky přiřazují jednotlivé představitele opozice k dílčím typům a působí tak jako ustálené přívlastky. Text se tváří, že tomuto panoptiku herců strhává masky a odhaluje jejich skutečnou tvář. Expresivitu textu zvyšuje též ironické užití některých výrazů v uvozovkách. Stylizace může připomínat rétoriku politických procesů padesátých let, neboť taková míra emocionálního rozhořčení nebyla v rétorice normalizační moci obvyklá. V podtextu článku se tak může skrývat i jistá hrozba: pokud Charta nezůstane omezenou aktivitou několika „*ztroskotanců a samozvanců*“, mohla by se rozjet tvrdší represe ve stylu politických procesů padesátých let.
- 3) Chartisté představují dle novinového článku jen neúspěšné zkrachovance, kteří se snaží za každou cenu získat pozornost. Nestojí za nimi žádné ideové přesvědčení, motivují je jen peníze a neuspokojené osobní ambice, pocit vlastní výlučnosti (elitářství). Jsou to loutky (figurky, herci) v rukou antikomunistických centrál. Ve svém egoismu neváhají riskovat kontrarevoluční rozvrat vlastní země, nezáleží jim na životě obyčejných lidí, ačkoliv se jejich jménem dovolávají lidských práv. Dílčí charakteristiky jednotlivců poukazují na další negativní vlastnosti: Havla motivuje

ztráta rodinného majetku, Kohout je jen sluha a poslušný agent, Kriegel nezodpovědný dobrodruh, Šilhán jen nastrčená figurka. Tyto veskrze nízké motivace mají Chartu představit jako falešnou hru, jež humanistickými hesly jen maskuje své skutečné cíle.

- 4) Výraz „disidenti“ neoznačuje nic. Toto umělé slovo „se našlo“, aby zakrylo skutečnou tvář odpůrců socialismu. Vytvořily jej antikomunistické centrály, neboť tradiční „*antikomunistická veteš se omlela*“. Toto slovo tedy představuje masku, pod níž se mají skrýt skutečné cíle kontrarevoluce. I proto se v oficiálním tisku výraz „disident“ psal vždy v uvozovkách.
- 5) Motiv herectví odkazuje k motivu divadla. Chartisté hrají přidělené role, skrývají se za kostýmy, mají nalíčené tváře, poslušně naslouchají pokynům režiséra. Motiv hry evokuje též skrytou motivaci. Hra má vyvolat iluzi, odvést pozornost od skutečných cílů. Hrají si s námi, aby nás obelstili. Motiv panoptika odkazuje na špatně odvedenou hru. Jako by pod kostýmy a líčidly prosvítaly skutečné tváře. Hra se chartistům nedaří, má nezáměrně komický a groteskní rozměr, nebudí již zájem domácích diváků. Tito herci mají cenu jen pro antikomunistické centrály.

TEXT II.

Naše země, v tisíci svých podob tak líbezná a každému z nás tak drahá, nám byla dána jako kolébka i jako domov. Její podobu a také její dějiny utvářely sny, tužby, revoluční zápasy, každodenní dílo mnoha pokolení dělníků rukou i ducha. Všechny nejlepší síly, utajené v lidu a jeho schopnostech, v jeho společenských snahách i v celé národní kultuře, směřovaly vždy k jednomu cíli – učinit tuto zemi šťastným domovem člověka, domovem života stále bohatšího a radostnějšího.

[...]

Jsme šťastni, že veškerým svým úsilím se věnujeme do širší, internacionální rodiny. Jsme šťastni, že v tomto úsilí jdeme bok po boku s umělci Sovětského svazu a ostatních socialistických zemí, s nimiž máme společný cíl rozvoje socialistického života. Nacházíme dobré přátele mezi umělci a pokrokovými lidmi různých kontinentů, s nimiž nás spojují myšlenky skutečného humanismu, schopného zajistit práci, svobodu a životní jistoty, materiální i duchovní potřeby nevyvolené hrstce, ale milionům lidí. Proto si – ve shodě se Závěrečným aktem helsinské konference podáváme ruce přes hranice zemí a kontinentů, vědomi si toho, že skutečné umění, skutečná kultura má pomáhat kupředu jednotlivým národům i lidstvu, má vytvářet porozumění mezi lidmi různých zemí, získávat je pro humanistickou perspektivu míru a vzájemné spolupráce v zájmu šťastného lidského života.

Proto však také pohrdáme těmi, kdo v nezkrotné pýše ješitné nadřazenosti, sobeckém zájmu nebo dokonce za mrzký peníz se kdekoli na světě – a také u nás se našla skupinka takových odpadlíků a zrádců – odtrhnou a izolují od vlastního lidu, jeho života a skutečných zájmů a s neúprosnou logikou se stávají nástrojem antihumanistických sil imperialismu a v jejich službě hlasateli rozvratu a nesvárů mezi národy. Vývoj nás přesvědčuje, že duch míru a spolupráce ve světě sílí, že právě skutečná kultura je jedním z nejučinnějších prostředků dorozumění mezi lidmi a že každé umělecké dílo spjaté se životem a světlou budoucností člověka je holubicí humanistického poselství klidu všech kontinentů.

Provolání československých výborů uměleckých svazů: Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru, Rudé právo 29.1. 1977.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Jakým způsobem *Provolání* konstruuje obraz nepřítele? Jaké významy tento obraz utvářejí?
- 2) V konfrontaci s obrazem nepřítele se rodí též obraz těch, kdo promlouvají. Charakterizujte toto „my“ v textu *Provolání*.
- 3) Jaké hodnoty *Provolání* zastupuje? Na obranu čeho vystupuje proti „odpadlíkům a zrádcům“?
- 4) Charakterizujte jazyk *Provolání*. Jaké stylistické prostředky využívá, na jaké motivy klade důraz?
- 5) S jakým záměrem se text *Provolání* obrací na čtenáře? Jakou roli mu přisuzuje?
- 6) V *Provolání* se často opakuje výraz „skutečný“. Jakou funkci v textu plní? Jaký má význam?

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Nepřátele tu představují „*odpadlíci a zrádci*“, kteří se stali hlasateli „*rozvratu a nesváru*“. Nepřítel škodí pouze slovy, pomlouvá „*za mrzký peníz*“ svět socialismu, aby posloužil silám imperialismu. Obraz tak působí spíše poklesle, nepřítel nevzbuzuje strach, ale spíše pohoršení. Svět socialismu se již nemusí bát sabotérů, agentů a válečných štváčů padesátých let, neboť proti němu stojí jen izolovaná skupinka nepřátel, kteří nemohou socialismus skutečně ohrožit. *Provolání* snižuje význam chartistů i dalšími motivy: dělají to pro peníze, nekonají samostatně (jsou nástrojem, jsou ve službě), jednají v „*sobeckém zájmu*“, nadřazují se nad ostatní, jsou od nich izolováni. Obraz nepřátel negativně utváří též hodnoty, proti nimž se jejich vystoupení obrací. Dle *Provolání* útočí chartisté na „*šťastný domov člověka*“, ve své pýše ohrožují mír mezi národy. Skupinku „*odpadlíků a zrádců*“ staví text do protikladu k milionům lidí, kteří touží pracovat a poklidně žít v míru. Spojuje ji záměrně s motivem „*vyvolené hrstky*“, jež si kdysi uzurpovala právo na svobodu, životní jistoty a blahobyt. Vystoupení chartistů v tomto smyslu představuje skomírající hlas kdysi poražených tříd, které se nejsou schopny smířit s tím, že přišly o své výlučné postavení.
- 2) Mezi prvními signatáři Charty 77 byla řada umělců (dramatik Václav Havel, spisovatelé Pavel Kohout a Ludvík Vaculík, herec Pavel Landovský, zpěvačka Marta Kubišová ad.), proto zazněl hlas pohrdání z řad socialistických umělců, kteří v kampani proti Chartě zastupují to pravé umění, „*skutečnou kulturu*“. Spisovatelé navíc v českém kontextu tradičně představují „*svědomí národa*“. *Provolání* v tomto smyslu navazuje na řadu manifestů, v nichž se spisovatelé vyjadřovali k politické situaci (např. Manifest českých spisovatelů z roku 1917). Hlas umělců v tomto smyslu zastupuje „*miliony lidí*“, kteří jsou šťastní, radostní a spokojení, neboť život v socialismu plně uspokojuje všechny jejich potřeby. Umělci rozhořčeně brání svět socialismu, který byl „*hlasateli rozvratu a nesváru*“ vyrušen z „*každodenního díla*“. Zastupují přitom svět pracujících, kteří budují šťastný domov, usilují o mír a „*vzájemnou spolupráci v zájmu šťastného lidského života*“. Vyrušeno z tohoto každodenního díla ohrazuje se ono kolektivní „*my*“ proti pomluvám a vyjadřuje pohrdání. Obrovská kolektivní síla stojí proti směšně malé skupince, jejíž postoje jsou navíc natolik zvrácené, že si ani nezaslouží věcnou polemiku.
- 3) *Provolání* vystupuje na obranu domova a rodiny. Nehájí tedy hodnoty programově ideologické, ale vystupuje tak, jako by Charta 77 ohrožovala každodenní život obyčejných lidí. Chartisté jsou odtrženi od „*skutečných zájmů vlastního lidu*“, které naopak zastupuje *Provolání*. Pod vzletnými frázemi o míru, porozumění mezi lidmi a humanismu se tak skrývají konzumní hodnoty reálného socialismu – životní jistoty a materiální potřeby milionů lidí. Sdílení tohoto „*hodnotového*“ kódu představuje nutný předpoklad pro neproblematické fungování v rámci normalizační společnosti.
- 4) Jazyk *Provolání* pracuje s výrazy (země tak líbezná, holubice, kolébka, podáváme ruce aj.), které navozují lyrickou atmosféru štěstí a radosti. Tato poetika rodiny a štěstí má kontrastovat se sobectvím chartistů (mrzký peníz). Snaha o lyrizaci jen podtrhuje celkově patetické vyznění textu. Styl není neutrální. Řada výrazů naznačuje, že hovoří umělci. Tato spojení mají evokovat jakousi uměleckost *Provolání*, nejsou však nijak originální a představují spíše konvenční klišé (síly utajené v lidu, mrzký peníz, jdeme bok po boku s umělci, dílo spjaté s životem, dělníci rukou i ducha aj.). V textu se

objevuje řada přídavných jmen, jež plní funkci ustálených přívlastků (světlá budoucnost, nezkratná pýcha, šťastný domov aj.). Tato předvídatelnost některých spojení dodává jazyku *Provolání* silně formalizovaný charakter a naznačuje, že s nejedná o spontánní promluvu (i když kontext reakce na Chartu 77 tuto bezprostřednost evokuje), ale spíše o jazykový rituál moci.

- 5) Běžnému čtenáři není výzva přímo určena. V novinách se dozvídá o tom, že umělci „spontánně“ vyjadřují nesouhlas s „*odpadlíky a zrádci*“, kteří svými aktivitami ohrožují šťastný život a klid obyčejných lidí. Hovoří zde tedy populární osobnosti (herci, spisovatelé, zpěváci, baviči aj.). V duchu tradičního stereotypu umělců jako svědomí národa promlouvají za ostatní, tedy i za běžného čtenáře. Jejich podpisy pod *Provoláním* mají být zárukou toho, že Charta (jejíž text není oficiálně dostupný) je skutečně hodna opovržení. Čtenář však nemusí rétorice *Provolání* uvěřit. Má s jazykem moci své zkušenosti a normalizační jazykové rituály dokáže snadno identifikovat. Nepřesvědčivost kampaně podtrhuje fakt, že odsuzovaný text není veřejně k dispozici. Avšak i v tomto smyslu nabízí text *Provolání* jasnou intenci. Umělci poslušně přijali roli, kterou jim režim v rámci kampaně připravil. Přestože mnozí s postoji chartistů sympatizovali, nedokázali najít odvahu k tomu, aby odmítli tzv. Antichartu podepsat. Čtenáři se tak prezentuje vzor „normálního chování“. Moc mu ukazuje, že individuální hrdinství je zbytečné, neboť všichni ostatní podepsali.
- 6) Výraz se v textu opakuje pětkrát, ve spojení se slovy humanismus, kultura, zájmy lidu a umění. Skrytě naznačuje, že vedle „skutečné kultury“ a „skutečného humanismu“, existují jevy, které se za kulturu a humanismus pouze vydávají. Pokud se Charta dovolává humánních a kulturních hodnot, jedná se o hodnoty falešné. Svět je ideologicky rozpolcen a tato dvojakost se odráží i v řádu jazyka. Naši nepřátelé mluví stejným jazykem, ale za zdánlivě stejnými slovy se skrývá diametrálně odlišný význam. Skutečnost zprostředkovává pouze jazyk socialismu.

TEXT III.

Umělec není vyvolený nadčlověk, představitel jakési nadřazené elity, ale je součástí širokého dělného kolektivu s významným nezastupitelným posláním, jež spočívá v tom, aby svým dílem obohacoval člověka novými myšlenkami, novou krásou, pěstoval v něm vyspělé společenské vědomí a dělnickou solidaritu, povznášel ho morálně i citově, tříbil jeho vnímavost, zušlechťoval ho v jeho lidských vztazích, přinášel mu potěšení a radost, pocit životní plnosti, aby šířil myšlenky bratrství a mírové spolupráce mezi národy. V tom navazujeme na vyšším dějinném stupni na nejlepší odkaz naší umělecké a kulturní tradice, na odkaz největších jejích tvůrců, pro něž služba lidu byla vždy ctí a cílem nejvyšším.

A právě tak, jako se před lety stalo sémě Bezručova hněvného protipanského protestu v duších horníků revoluční silou a dnes je přetvářeno v hrdost těch, kteří jsou prozíravými hospodáři svých dolů a pány svého vlastního osudu, právě tak jako Smetanova *Má vlast*, která do sebe pojala krásu a jímavost rodných obzorů, v nás vyvolává a znásobuje lásku k rodné zemi, tak jako z Alšových obrazů, napojených srdečnou a úsměvnou lidovostí i vytříbeným smyslem pro dějinnou velikost vlastního národa stále čerpáme životní radost a sebevědomou hrdost na naše dějiny, právě tak chceme, aby i naše současné umění, živené z tisíce dnešních pramenů této země a života jejího lidu, se stalo stejně povznášející zušlechťující a inspirující silou života dnešní doby, doby osvobozeného člověka a osvobozené práce.

[...]

Jsme přesvědčeni, že takto chápané poslání umělce v naší socialistické společnosti, na které jsme hrdi a jemuž chceme dát nejlepší své síly i programové cíle, které pro svou další práci vytyčí sjezdy uměleckých svazů, bude inspirující silou nejen pro členy svazů, ale pro všechny naše umělce, pro všechny tvůrčí síly naší kultury. Jsme přesvědčeni, že slova sjezdových programů se promění v umělecké činy, v nové romány a básně, v nové symfonie, v nové písně a komorní skladby, v nové obrazy a sochy, v nová dramatická a filmová díla, v nové umělecké výkony.

Provolání československých výborů uměleckých svazů: Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a míru, Rudé právo 29.1. 1977.

MOŽNÉ OTÁZKY:

- 1) Kdo je podle textu *Provolání* umělec? Jaké by měl mít vlastnosti? Čeho by se měl naopak vyvarovat?
- 2) Co je to umělecké dílo a v čem je jeho smysl? Co může umění nabídnout lidem?
- 3) Proč zmiňuje *Provolání* umělce a umělecké dílo právě v kontextu kampaně proti Chartě 77?
- 4) Výzva uměleckých svazů se hlásí k odkazu Petra Bezruče, Bedřicha Smetany a Mikoláše Alše. Jaké hodnoty tito umělci v kontextu *Provolání* představují? Proč jsou zmiňováni právě oni?
- 5) Jaké hodnoty deklarují umělci, pokud *Provolání* podepíší? K čemu se zavazují?
- 6) Charakterizujte jazyk *Provolání*. Jaké stylistické prostředky text využívá? Jakého efektu jimi chce docílit?

MOŽNÉ ODPOVĚDI:

- 1) Obraz ideálního umělce se odráží v činnostech, jež mu *Provolání* přisuzuje. Umělec obohacuje myšlenkami, pěstuje vědomí, povznáší, tříbí vnímavost, zušlechťuje, přináší radost a šíří myšlenky. Smyslem umělcovy práce je „služba lidu“. Normalizační kulturní politika tak zdůrazňuje především výchovnou funkci umění. Umělci svými díly dodávají lidu sílu k dalšímu budování socialismu. Umělecká tvorba však není nijak výjimečná, nesmí být spojována s elitářstvím. Umělec se neliší od běžných pracujících. Takové pojetí umělce rezignuje na řadu vlastností a hodnot, které jsou konvenčně s uměleckou tvorbou spojovány. Umělecké dílo není plodem umělcova talentu, jeho tvůrčí geniality, ale rodí se z prosté a poctivé práce (každý může být umělec). Socialistický umělec nijak nevystupuje nad obyčejný lid, jemuž slouží, nemá výjimečné schopnosti (imaginace, fantazie, cit pro jazyk atd.) ani prožitky, není žádný „vyvolený nadčlověk“.
- 2) Umělecké dílo není plodem umělcovy geniality, ale vzniká v souladu se sjezdovými programy uměleckých svazů. I umělecká tvorba tak představuje řízenou a organizovanou činnost, v níž nemá náhoda, výjimečný talent a osobní inspirace místo. Umělecké dílo je stejně jako jakýkoliv jiný produkt socialistické společnosti výrazem poctivé práce, dílo se „dělá“ stejně, jako se staví domy, taví ocel či sklízí obilí. Umělecké dílo může probouzet revoluční sílu, vyvolávat lásku k rodné zemi a vzbuzovat hrdost na vlastní dějiny. Jeho význam je tedy veskrze společenský. Umění se nevztahuje k individuální lidské existenci, neřeší existenciální problémy. Ukotvuje člověka sociálně a pomáhá mu v tom, aby naplnil své společenské poslání – tedy především aby radostně pracoval, budoval socialistickou vlast.
- 3) Chartisté vystoupili jako představitelé kulturní elity. Mezi signatáři bylo mnoho spisovatelů, nechyběli herci, univerzitní profesori. Proti Chartě konfrontačně promlouvají představitelé té „skutečné kultury“. Jejich poctivá práce má kontrastovat s neukojenými ambicemi chartistů. Režim se s opozicí záměrně konfrontuje na tzv. kulturní frontě, snižuje tím ostatně politický význam Charty 77 na úroveň jakéhosi pouze kulturního manifestu. Loajální normalizační umělci představují armádu, jež má Chartě zasadit smrtící ránu. Negativní obraz chartistické kultury spoluutváří též její spojení s českým undergroundem. V živé paměti čtenářů byla kampaň proti skupině Plastic People of the Universe z roku 1976. Estetika undergroundu přitom nebyla pro většinovou společnost přijatelná, režim tuto démonickou tvář neoficiální kultury rád zdůrazňoval (drogy, sexuální promiskuita, diletantismus, směšně nekvalitní produkce). *Provolání* tuto estetiku chaosu a nejistot odmítá, „skutečná kultura“ má konstruktivně budovat, šířit radost, posilovat lid.
- 4) Bezruč, Smetana i Aleš zastupují tradiční českou kulturu (v žánrovém rozpětí literatura / hudba / výtvarné umění). Představují kulturní normu, k níž se *Provolání* hlásí. Zmiňovaní autoři v tomto smyslu zastupují několik výrazných hodnot. *Slezské písně*, *Mou vlast* i Alšovy ilustrace spojuje snadná srozumitelnost. „Skutečná kultura“ má být obdobně vstřícná vůči běžným konzumentům, má být lidová. Zároveň odkazují k tradičním hodnotám národní kultury: „skutečná kultura“ tak má být národní. Bezruč, Smetana i Aleš jsou zároveň prezentováni jako ideál angažovaného umění: Bezruč vzbuzuje revoluční sílu, Smetana lásku k vlasti a Aleš „*mysl pro dějinnou velikost vlastního národa*“. Všechny zmiňované autory spojuje odkaz k národu. Pozitivní vztah k tradičním národním hodnotám se tak má provázat s loajalitou ke straně, která

tyto kulturní hodnoty proti „ztroskotancům a samozvancům“ hájí. Normalizační estetika se tak zcela rozchází s avantgardními kořeny angažovaného umění (např. Devětsil) a hlásí se k odkazu národních klasiků. Souvisí to i s tím, že normalizační kultura nebyla (vzhledem k orientaci na populární, konzumní kulturu) s to nabídnout „vysoké umění“, a tak musela odkazovat k národním klasikům. Zajímavé je, že z tohoto normativu vypadlo primárně angažované umění, jak jej definoval socialistický realismus padesátých let.

- 5) Z této perspektivy představuje *Provolání* jednu z typických jazykových her normalizace. Signatář se nezavazuje pouze k tomu, co je v textu explicitně řečeno. To by byl závazek vcelku banální. Význam podpisu ovšem nespočívá pouze v tom, že by signatář vyjadřoval souhlas s myšlenkami *Provolání*. Je potřeba zohlednit širší kontextové ukotvení celého podpisového rituálu. Umělec deklaruje loajalitu k režimu, ochotu přijmout oficiální mocí určené podmínky, i když se rozcházejí s jeho osobními postoji. Situace je navíc vyhoceně absurdní: umělci podpisem protestují proti dokumentu, který oficiálně nikdy neviděli. Rezignují tak na vlastní názor a cele se poddávají autoritě režimu. Právě v souvislosti s umělci působí tato stádnost příznačně. Pokud by umělec odmítl tzv. Antichartu podepsat, riskoval by problémy v zaměstnání. Podpis se tak stává výrazem upřednostnění materiálních a kariérních jistot před morálními hodnotami. Většina umělců si byla vědoma toho, že je režim v kampani proti Chartě zneužívá s ohledem na tradiční stereotyp umělce jako svědomí národa. Podpis se tak stal též výrazem přijetí této role. Demonstroval selhání a rezignaci, jež mohly v širším kontextu mediální kampaně výrazně ovlivnit postoje celé společnosti.
- 6) V textu převládají dlouhá souvětí (celý druhý odstavec), která obsahují mnoho výčtů („*slova sjezdových programů se promění v umělecké činy, v nové romány a básně, v nové symfonie...*“) a opakujících se syntaktických vazeb („*právě tak chceme*“, „*jsme přesvědčeni, že...*“). Jazyk tak působí velmi formalizovaně a neosobně, navozuje rétorický patos, rezignuje na konkrétní sdělení. Tyto stylistické rysy naznačují, že se nejedná o věcnou komunikaci, ale o neoriginální recyklaci oficiální ideologie, o jazykový rituál normalizační moci. *Provolání* pracuje se slovesnými tvary v první osobě množného čísla (chceme, jsme přesvědčeni), vyzývá tak posluchače či čtenáře k tomu, aby se podíleli na onom kolektivním „my“, jež Chartu odsuzuje. Komunikační situace je tak polarizována: buď my, nebo oni. V textu se objevuje řada stylistických klišé (široký dělný kolektiv, pocit životní plnosti, sémě hněvného protipanského protestu, jímavost rodných obzorů aj.), které mají navodit lyrickou atmosféru a zdůraznit umělecký charakter promluvy. V důsledku však spíše podporují formální vyznění textu, svou bezobsažností poukazují na skrytý mocenský podtext celé komunikační situace (skutečný smysl promluvy nehledejme ve slovech, ale v kontextu mocenského rituálu – podpisy, televizní kamery atd.).

HISTORICKÝ KONTEXT

Kampaň proti Chartě 77 zajímavě odráží charakter normalizační společnosti. Na aktivity chartistů nereagoval režim tvrdou represí, srovnatelnou s praktikami padesátých let. Nekonalý se politické procesy, ani nedošlo k masovému zatýkání. Zatčení nebyli odsouzeni k vysokým trestům, neskončili v pracovních táborech či dokonce na popravišti. V souvislosti s Chartou nabídla komunistická moc svým občanům nový obraz nepřítele, jenž se výrazně lišil od obdobných konstruktů ideologie padesátých let (váleční štváči, spiklenci a zrádci lidu, vrazi z Wallstreetu, nebezpeční agenti a sabotéři, noví esesmani atd.). Novým nepřítelům přisoudil režim spíše groteskní a komickou tvář. Snažil se zpochybnit jejich morální autoritu, jejich právo kritizovat socialistickou společnost. Chartisté vystupovali v kampani Rudého práva jako „*ztroskotanci a samozvanci*“. Měli představovat beznadějně izolovanou skupinku asociálů, jejíž motivace jsou v rozporu se skutečnými zájmy lidu. Rétorika diskreditační kampaně jim přisoudila roli intelektuálů, zcela odtržených od reality („*zájmů lidu*“). Nálepka „intelektuálistiny“ degradovala poselství Charty na pouhé filozofující žvanění, narcistní sebe prezentaci do sebe zahleděných intelektuálů. „*Demagogický hanopis*“ navíc dle Rudého práva nezastupuje skutečné hodnoty, se kterými by se dalo věcně polemizovat, postoje signatářů Charty nelze brát vážně, neboť tyto tzv. disidenti představují pouhé loutky v rukou západních režisérů. Navíc za svá protirežimní vystoupení pobírají tučné honoráře, či jsou motivováni jinými hmotnými zisky (touha po kdysi znárodněném majetku). Diskreditační kampaň prezentuje odpůrce a kritiky normalizačního režimu jako jedince s neukojenými osobními ambicemi, kteří touto cestou usilují o zviditelnění. Rudé právo je představuje jako neschopné umělce a neplodné intelektuály, kteří touží po slávě za každou cenu. Nejsou však schopni vyniknout vlastní pílí a poctivou prací, a tak hledají cesty k úspěchu jinde. Ve jménu vlastní neuspokojené ctížádosti jsou schopni se spojit s kýmkoliv – i s imperialisty.

Takto prezentovaná Charta nepředstavuje skutečné nebezpečí, srovnatelné s obrazy nepřátel z padesátých let, ale spíše groteskní karikaturu někdejších démonů imperialismu. Chartistická kritika socialistické společnosti je tak v principu degrádována, režim její relevanci vůbec nepřipouští, představuje pro něj pouze nesmyslné blábolení zanedbatelné menšiny, proti níž se sice většinová společnost musí ohradit, ale již se nemusí bát. Strana připomíná velkorysost, s níž umožnila těm, kteří se v roce 1968 „*provinili vůči lidu a socialistické společnosti*“, aby „*svědomitou prací odčinili své provinění*“. Charty se však tato velkorysost netýká, „*lži a pomluvy*“ chartistů vzbuzují jen spravedlivé rozhořčení: „*Naše socialistická vlast byla velkorysá i vůči přímým organizátorům kontrarevoluce. Velkorysost si však nesmějí vysvětlovat jako naši slabost. Neměli by zapomínat, že trpělivost lidí má své meze. Proti jejich nepřátelské, antisocialistické činnosti se pozvedla mohutná vlna rozhořčení dělníků, rolníků, vědecké i kulturní inteligence, dospělých i mládeže. Po celé republice zní jednotný a mocný hlas všeho lidu: »Republiku si rozvracet nedáme!« Naši pracující dávají na kontrarevoluční akce rozvratníků správnou a účinnou odpověď. Ještě důkladněji plnit závěry XV. sjezdu KSČ, ještě s vyšší aktivitou pracovat pro další rozkvět naší krásné socialistické vlasti.*“ (Ve jménu socialismu a šťastného života proti rozvratníkům a samozvancům, Svoboda, Praha 1977, s. 23.)

Této perspektivě a snaze degradovat oponenty režimu odpovídá i výběr výrazů, které byly s chartisty v rámci diskreditační kampaně spojovány (domácí renegáti a političtí ztroskotanci, zbytky odpůrců socialismu, hrstka imperialistických agentů, skupinka lidí z řad zkrachované československé reakční buržoazie, donkichoti, škrabálci reakčních pamfletů, pár uražených ješitných ztroskotanců a samozvanců, skupina antisocialistických avanturistů, odpadlíci od socialismu aj.) Spíše než obranu před nepřítelem kampaň proti Chartě evokuje pocit spravedlivého rozhořčení a ztráty trpělivosti. Moc se nebrání (vždyť ani není před kým),

ale očišťuje odkaz předků a posvátné hodnoty socialismu od pošpinění a nespravedlivého nařčení.

Signatáři Charty tak v intencích diskreditační kampaně nejsou hodni než opovržení. Nepřítel hodný toho jména se skrývá až za hranicemi. I samotní imperialisté jsou však dle normalizační ideologie v úzkých. Údajný rozkvět světa socialismu zbavoval imperialistický svět (normalizační režim propagandisticky využil zejména ropnou krizi z roku 1973) veškerých věcných argumentů: „*Nezbývá jim než vymýšlet nové formy a metody, jak zadržet či alespoň zabrzdit celý tento proces, jak se pokusit obrátit zpět kolo dějin.*“ V této zoufalé a bezvýchodné situaci našel imperialismus novou zbraň – média: „*A tak se v imperialistických centrálních zrodila myšlenka otrávit světové veřejné mínění novým přívalem pomluv proti socialistickým zemím pod heslem - lidských práv.*“ (Ve jménu socialismu a šťastného života proti rozvratníkům a samozvancům, s. 20n.) Západní média spojuje normalizační ideologie s manipulací, hovoří o štvavých kampaních, ideologické diverzi, mašinérii západní propagandy, rádio Svobodná Evropa představuje „*štvavou relikvii studené války*“. Odhaluje i jejich metody práce: demagogicky manipulují vytrženými citáty z mezinárodních smluv, počítají s jejich nedostatečnou znalostí v široké veřejnosti a zamlčují mnohé skutečnosti. Závazky helsinské konference, jichž se chartisté dovolávají, přitom v intencích diskreditační kampaně nepředstavují problém pro socialistický svět, ale právě naopak pro svět kapitalismu: „*Zapřísáhli antikomunisté, zejména mezinárodní sionistické centrály a krajně pravicoví šéfové tzv. velkého informačního byznysu, kteří si v kapitalistickém světě přisvojili faktický monopol sdělovacích prostředků, všichni ti, kdo svou existenci založili na šíření bezuzdných lží a útoků proti socialistickým zemím, se obávají, že mírové soužití, důsledné dodržování deseti principů helsinské konference by zpochybnilo samu podstatu jejich nepřátelské činnosti. Proto se křečovitě snaží zadržet proces uvolňování mezinárodního napětí, vrátit svět znovu do studené války, na pokraj válečné propasti.*“ (Tamtéž.)

Recepční kontext normalizační ideologie vykazuje v souvislosti s kritikou západních médií zajímavý rys: socialistická média odhalují manipulativní techniky médií západních. V novinách, rádiu i televizi se ve spojení s Chartou tzv. velkému informačnímu byznysu věnuje velká pozornost. Hovoří se o ideologické manipulaci, a přitom se manipuluje. Snaží se snad touto cestou ideologický diskurs Anticharty získat důvěru občanů socialistického Československa? Má odhalení cizí lži posílit legitimitu ideologie? Rudé právo demaskuje metody chartistů, uvádí jejich zkrácené a z kontextu vytržené informace na pravou míru, odhaluje jejich spojení se západními centrály a pokleslé motivace – toto odhalení však není pro recepční kontext ideologie určující. Po zkušenostech s ideologickou reinterpretací roku 1968 si velká většina občanů zvykla žít s ideologickou manipulací a v oficiálních médiích (kdekoliv ve veřejném prostoru) jí v jisté míře předpokládá. Ideologická hra na odhalování manipulativních technik západních médií tak jen podtrhuje absurdnost celé komunikační situace. Zdůrazňuje mocenský podtext recepční situace: nejde o to uvěřit, ale podřít se jazyku moci. Díky tomu, že jazyk moci manipulaci přímo tematizuje, se jen zdůrazňuje ponižující rozměr aktu přijetí pravidel hry. Moc předpokládá, že jí občan nevěří, nesnaží se jej ani přesvědčit. Předpokládá, že ve snaze zajistit si klid přistoupí občan na jakékoliv ideologické tvrzení. Zároveň tento stav odráží vyprázdňenost jazyka normalizační moci, která rezignovala na přímé pojmenování ideologických cílů společnosti. Zatímco lidově demokratický režim padesátých let prezentoval projekt budování socialismu přímo (jasně jej definoval) a usiloval o to, aby občany pro tento budovatelský étos získal, poznání ideologických hodnot a cílů normalizace se rodí až z odhalení lži – tedy z *Poučení z krizového vývoje*. Ideologický jazyk normalizace takto parazituje na opozičních diskurzech, které si však sám utváří, případně účelově deformuje. Ideologická dogmata tak vznikají až ex negativo, popřením principů světa kapitalismu.

Řada zajímavých okolností se v normalizační společnosti pojila i s recepční situací textu Charty 77. Oficiálně neměl nikdo z občanů Československa text Charty znát. Když tedy pražští dělníci, umělci a inteligence vyjadřovali na lednové tiskové konferenci své rozhořčení nad „lživým hanopisem“, odsuzovali text, který oficiálně neměli možnost číst. Strana sice připravila jakýsi kritický soupis hlavních myšlenek Charty 77, ani z něj však čtenář nemohl získat ucelenou představu o požadavcích chartistů. V denním tisku se v lednu a únoru 1977 objevovaly jen útoky na Chartu a seznamy umělců, kteří podepsali *Provolání*. V této absurdní komunikační situaci (podepisují svolání, které odsuzuje text, jež nemám možnost číst) se odrážejí charakteristické rysy normalizační společnosti. Veřejný prostor byl zaplněn texty, které nikdo nebral jako věcná sdělení, ale pouze jako nezbytnou kulisu každodenního života. Tato specifická komunikační situace se odrážela i v mimořádně vyprázdňené sémantice těchto veřejných sdělení. Recepční kontext této veřejné kulisy hesel a ideologických frází analyzoval Václav Havel v eseji *Moc bezmocných*, poukázal přitom na fakt, že texty neodkazují ke znakovosti jazyka, ale spíše k rituálům moci. Deklarují konformitu a přijetí podmínek, příznaková tak není přítomnost nápisu, ale právě až jeho absence. Někteří občané sice mohli text Charty znát (měli kontakty na disent, poslouchali zahraniční rádia), ale na absurditě recepční situace to nic nemění, neboť toto své obeznámení z textem nesměli veřejně přiznat. I když Chartu znali, museli se oficiálně tvářit, že ji nikdy nečetli. O čem z této perspektivy mocenský rituál podepisování Anticharty vlastně vypovídá? Prezentuje signatáře *Provolání* jako jedince, kteří ani nepotřebují znát text, proti němuž rozhořčeně protestují. Sémantika takového podpisu však pokrývá širší pole (ochota podříditi se moci, přijetí shora diktované role při veřejném rituálu odsouzení, vědomé zneužití popularity umělců k tlaku na veřejnost aj.).

Oficiálně deklarovaný despekt vůči aktivitám chartistů se odráží i v užívání samotného výrazu Charta 77. Ve všech materiálech spojených s diskreditační kampaní se píše vždy v uvozovkách, často navíc uvozen výrazem „tzv.“ a povětšinou s malým písmenem. Význam vystoupení chartistů cíleně zlehčují i další často expresivní výrazy s Chartou spojované (blamáž, zoufalý až hazardní čin, potoky lži, lživý pamflet, lži elitářů, demagogický hanopis, humbuk aj.). K ještě hlubší diskreditaci posloužilo oficiální moci spojení Charty s českým undergroundem. Hudebníky ze skupin Plastic People a DG 307, proti jejichž pronásledování Charta mimo jiné protestovala, prezentovala média jako „skupinu demoralizovaných výtržníků, kteří šířili nechutné oplzlosti a opěvovali koncentrační tábory“. (Ve jménu socialismu a šťastného života proti rozvratníkům a samozvancům, s. 17.) Na tiskové konferenci, jež se za účasti zahraničních novinářů konala 24. ledna 1977 v pražském hotelu Intercontinental, „kontrarevoluční pamflet“ rozhodně odmítli zástupci dělníků z pražských továren, umělci a vědeckí pracovníci. Člen činohry Národního divadla Jiří Vala u té příležitosti charakterizoval undergroundovou „kulturu“ jako vulgární, cynickou, sadistickou a pornografickou: „Chtěl bych říci, že na našich jevištích, na plátnech našich kin, v rozhlase, na televizních obrazovkách nebude nikdy místo pro nihilismus, pro morbidnost, která popírá samotné principy smyslu lidského života, krásy, budoucnosti člověka, že tam nebude místo pro ať již otevřené nebo maskované politické útoky proti socialistickému zřízení a že tam v žádném případě nebude místo pro sadismus a pornografii – to je pro věci, které jsou v přímém rozporu s etickými i estetickými zásadami a principy socialistického umění. My chceme přinášet našim lidem, kterým hraje divadlo, krásu, radost a světlo a ne beznaděj, cynismus a zoufalství.“ (Ve jménu socialismu a šťastného života proti rozvratníkům a samozvancům, s. 61.)

Ve střetu s novými nepřáteli socialismu nepřisoudil režim klíčovou roli Bezpečnosti, justici, či dokonce armádě, ale umělcům. Charta tak neměla být prezentována v primárně politickém kontextu, ale spíše v kulturních a estetických souvislostech. Nahrával tomu fakt, že v řadách chartistů bylo množství spisovatelů, herců či intelektuálů. Režim tak k diskreditační

kampani využil tváře umělců, kteří díky rozvoji socialistické televize získali značnou popularitu. Umělci měli znovu sehrát roli „svědomí národa“. Propagandistické využití tohoto potenciálu umocnila televize, s níž už měl režim poměrně bohaté zkušenosti (vysílala od roku 1953). Zatímco v roce 1968 se vliv médií na veřejné mínění vymkl stranické kontrole, diskreditační kampaň z roku 1977 dokládá, že za normalizace udržovala strana televizi a další média pod přísnou kontrolou. K diskreditaci chartistů měly posloužit tváře, jež si získaly oblibu v rámci populárních estrádních programů, silvestrovských show, soutěžních pořadů, televizních seriálů, inscenací a filmů. Normalizační popkultura představovala jeden z mála prostorů, v němž docházelo ke konsenzu mezi mocí a naprostou většinou občanů. Na rozdíl od padesátých let nebyla masově produkována televizní zábava primárně ideologicky zaměřená, konzumenti normalizační popkultury tak mohli získat pocit, že se ocitli ve světě zbaveném ideologických konotací. Právě v tomto prostoru „pouhé zábavy“ inscenoval režim klíčová jednání antichartistické kampaně.

Klíčovou roli umělců v kontextu ideologických kampaní normalizace předznamenal již ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů, který se konal roku 1972. Ve sjezdové zprávě přípravného výboru, kterou jako ideologický manifest čerstvě normalizovaného svazu přednesl předseda Jan Kozák, byl statut umělce v normalizační společnosti jasně definován. Kozák přitom vycházel především z odsouzení role, kterou sehrál zrušený Svaz československých spisovatelů v průběhu Pražského jara. Podrobil kritice „elitářskou teorii o duchovně vůdcovské úloze spisovatele v národě“. Normalizovaný svaz se postavil proti tezi „spisovatelé jsou svědomím národa“, již někteří umělci dle Kozáka v roce 1968 zneužili k elitářským cílům. Tato „maloměšťácká elitářská skupina“ se údajně snažila převzít vedoucí společenskou roli KSČ: „Vedení Svazu československých spisovatelů připravovalo vše pro to, aby ze spisovatelské organizace vytvořilo politický štáb »elity společnosti« jako protipól vedoucí úlohy KSČ a dělnické třídy, který bude iniciativně sloužit plánům světové buržoazie na rozleptání základních pilířů socialistických států.“ (Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů, Praha, Svoboda 1972, s. 25.). Charta z této perspektivy pouze navazovala na elitářské snahy spisovatelů z let 1967 a 1968 (často se jednalo o stejné osoby: Václav Havel, Pavel Kohout, Ludvík Vaculík). Ostatně mezi rétorikou sjezdové zprávy a kampaní proti Chartě 77 je taktéž zřetelná souvislost: „Jak však mohli maloměšťáčtí intelektuálové, kteří dospěli do takového stupně vlastní ješitnosti, ustoupit zpět a likvidovat sami sebe? Jak mohli ve svém maloměšťáckém narcismu pochopit, že z historického hlediska hráli přes všechnu svou energii a »tvůrčí politickou vynalézavost« zcela groteskní, služebnickou, i když pro národ tragickou roli emisarů světové reakce? Dostali se do slepé uličky – tak úzké a těsné, že odtud nebyli s to vycouvat a odtroubit. Proto se roli, k níž se propůjčili, rozhodli hrát až do konce.“ (Tamtéž, s. 35.). V intencích této definice společenské role umění měli proti samozvané „elitě“ signatářů Charty v diskreditační kampani vystoupit socialističtí umělci, kteří představovali skutečné svědomí národa. Jazyk této kampaně tak v mnohém navazoval na starší ideologické normativy a odkazoval též na zakládající text normalizace: *Poučení z krizového vývoje*.

Tisíce podpisů populárních herců, spisovatelů a zpěváků stály proti 242 podpisům „ztroskotanců a samozvanců“. Umělci tak zřetelně nastavili normativ společenského jednání. Díky vysokému společenskému statutu (umělci a intelektuálové plnili v českém kontextu již od národního obrození roli společenských elit) poskytli většinové společnosti alibi pro pasivitu či přímo podpis Anticharty. Postoj k Chartě se stal výrazem loajality k režimu: jedním podpisem se občan od normalizační společnosti distancoval, druhým naopak potvrdil svou ochotu se normalizovat. Režim nabízel klid a relativně omezené materiální jistoty, žádal však, aby se občané přizpůsobili jasně stanoveným pravidlům společenské hry. Naprostá většina obyvatel Československa upřednostnila tuto účelovou (materiálně pragmatickou) racionalitu před případnou orientací na etické hodnoty. Rozhodování občanům ulehčoval fakt,

že mnozí již takto oficiálně popřeli své postoje z roku 1968, nebo se mohli odvolat na své děti či příbuzné, jimž nechtěli nezodpovědně komplikovat život. Nezanedbatelnou roli sehrál též vzor jednání, jak jej prezentovalo veřejné vystoupení populárních umělců. Konsensus normalizační společnosti byl vystavěn na striktním oddělení veřejné a soukromé sféry. Každý si mohl myslet, co chtěl, nesměl však své odlišné názory veřejně prezentovat, zvláště pokud by byly v rozporu s oficiálními dogmaty. V tomto smyslu byla kampaň proti Chartě 77 z perspektivy režimu nepochybně úspěšná. Většinová společnost deklarovala loajalitu straně a vládě. Charta nezískala charakter masového hnutí, občané ji vnímali spíše jako uzavřený a elitní klub intelektuálů, kteří si mohou dovolit protestovat.

Reflexe tzv. Anticharty představuje dodnes problematičtější téma, které vyvolává řadu emocí, diskuzí i ostřejších polemik. Signatáři *Provolání* jsou střídavě omlouváni a odsuzováni. Emoce budí především jména umělců, jejichž odkaz je dodnes populární. Jen diskuze kolem účasti Jana Wericha na manifestaci v Národním divadle by vydala na samostatnou studii. „Moudrý klaun“ Werich se pro mnohé z občanů normalizačního Československa stal symbolem toho, že i přes loajální postoje k režimu si člověk může zachovat elementární mravní důstojnost. O to víc však Werichova role dráždila ty, kteří v ní spatřovali pouhou útěšnou iluzi. Obdobných obvinění z mravního oportunismu, či naopak vášnivých obhajob, se dočkali i další umělci, jejichž dílo je považováno za kanonickou součást české populární kultury (Zdeněk Svěrák, Ladislav Smoljak, Miloslav Šimek či Jiří Suchý). Smyslem této studie není rozhodování o vině a odpovědnosti jednotlivých umělců. Snaží se spíše poukázat na obecnější význam těchto diskuzí pro českou historickou paměť. Obdobné polemiky odrážejí schopnost společnosti hodnotově se vyrovnávat s odkazem vlastní minulosti. Kolik populárních umělců se k svému angažmá v rámci často ideologizující produkce normalizační populární kultury vlastně vyjádřilo? Kolik z „tváří normalizace“ zmizelo po roce 1989 z obrazovek veřejnoprávní televize? Co často vášnivé spory o mravním rozměru podpisu tzv. Anticharty vypovídají o české společnosti? Umělci si i v postkomunistické společnosti udrželi vysoký statut, a tak je právě v jejich případě reflexe prorežimní angažovanosti velmi důležitá. Jejich postoje jsou totiž často vnímány jako společensky normativní. I v dnešní době představuje jednání umělců jednu z modelových figur vzpomínání na minulost. Bohužel v tomto kontextu převládá spíše mlčení, v některých případech dokonce zapomnění.

KONTEXT (ad TÉMA)

Prohlášení Charty 77

Dne 13.10.1976 byly ve Sbírce zákonů ČSSR (č. 120) zveřejněny „*Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*“ a „*Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech*“, které byly jménem naší republiky podepsány v roce 1968, stvrzeny v Helsinkách roku 1975 a vstoupily u nás v platnost dnem 23. 3. 1976. Od té doby mají naši občané právo a náš stát povinnost se jimi řídit.

Svobody a práva, jež tyto pakty zaručují, jsou důležitými civilizačními hodnotami, k nimž v dějinách směřovalo úsilí mnoha pokrokových lidí, a jejichž uzákonění může významně pomoci humánnímu rozvoji naší společnosti. Vítáme proto, že Československá socialistická republika k těmto paktům přistoupila.

Jejich zveřejnění nám ale s novou naléhavostí připomíná, kolik základních občanských práv platí v naší zemi zatím – bohužel – jen na papíře.

Zcela iluzorní je např. právo na svobodu projevu, zaručované článkem 19 prvního paktu: Desítkám tisíc našich občanů je znemožněno pracovat v jejich oboru jen proto, že zastávají názory odlišné od názorů oficiálních. Jsou přitom často objektem nejrozmanitější diskriminace a šikanování ze strany úřadů i společenských organizací; zbaveni jakékoli možnosti bránit se, stávají se prakticky obětí apartheidu.

Statisícům dalších občanů je odpírána „*svoboda od strachu*“ (preambule prvního aktu), protože jsou nuceni žít v trvalém nebezpečí, že projeví-li své názory, ztratí pracovní a jiné možnosti.

V rozporu s článkem 13 druhého paktu, zajišťujícím všem právo na vzdělání, je nesčetným mladým lidem bráněno ve studiu jen pro jejich názory nebo dokonce pro názory jejich rodičů. Bezpočet občanů musí žít ve strachu, že kdyby se projevíli v souladu se svým přesvědčením, mohli by být buď sami, nebo jejich děti zbaveni práva na vzdělání.

Uplatnění práva „*vyhledávat, přijímat, rozšiřovat informace a myšlenky všeho druhu, bez ohledu na hranice, ať ústně, písemně nebo tiskem*“ i „*prostřednictvím umění*“ (bod 2 čl. 19 prvního paktu) je stíháno nejen mimosoudně, ale i soudně, často pod rouškou kriminálního obvinění (jak o tom svědčí mimo jiné právě probíhající procesy s mladými hudebníky).

Svoboda veřejného projevu je potlačena centrálním řízením všech sdělovacích prostředků i publikačních a kulturních zařízení. Žádný politický, filozofický i vědecký názor nebo umělecký projev jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky nemůže být zveřejněn; je znemožněna veřejná kritika krizových společenských jevů; je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy (zákonná ochrana proti „*útokům na čest a pověst*“, jednoznačně zaručovaná článkem 17 prvního paktu, v praxi neexistuje); lživá obvinění nelze vyvrátit a marný je každý pokus dosáhnout nápravy nebo opravy soudní cestou; v oblasti duchovní a kulturní tvorby je vyloučena otevřená diskuse. Mnoho vědeckých a kulturních pracovníků i jiných občanů je diskriminováno jen proto, že před lety legálně zveřejňovali či otevřeně vyslovovali názory, které současná politická moc odsuzuje.

Svoboda náboženského vyznání, důrazně zajišťovaná článkem 18 prvního paktu, je systematicky omezována mocenskou svévolí; oklešťováním činnosti duchovních, nad nimiž trvale visí hrozba odepření nebo ztráty státního souhlasu s výkonem jejich funkce; existenčním i jiným postihem osob, které své náboženské vyznání slovem i skutkem projevují; potlačováním výuky náboženství apod.

Nástrojem omezení a často i úplného potlačení řady občanských práv je systém faktického podřízení všech institucí a organizací ve státě politickým direktivám aparátu vládnoucí strany a rozhodnutím mocensky vlivných jednotlivců. Ústava ČSSR a ostatní

zákony a právní normy neupravují ani obsah a formu, ani tvorbu a aplikaci takových rozhodnutí: jsou převážně zákulisní, často jen ústní, občanům vesměs neznámá a jimi nekontrolovatelná; jejich původci nezodpovídají nikomu než sami sobě a své vlastní hierarchii, přitom však rozhodujícím způsobem ovlivňují činnost zákonodárných i výkonných orgánů státní správy, justice, odborových, zájmových i všech ostatních společenských organizací, jiných politických stran, podniků, závodů, ústavů, úřadů, škol a dalších zařízení, přičemž jejich příkazy mají přednost i před zákonem. Dostanou-li se organizace nebo občané při výkladu svých práv a povinností do rozporu s direktivou, nemohou se obrátit k nestranné instituci, protože žádná neexistuje. Tím vším jsou vážně omezena práva vyplývající z článků 22 a 21 prvního paktu (právo sdružovat se a zákaz jakéhokoli omezení jeho výkonu) i článku 25 (rovnost práva podílet se na vedení veřejných věcí) a článku 26 (vyločení diskriminace před zákonem). Tento stav také brání dělníkům a ostatním pracujícím zakládat bez jakéhokoliv omezení odborové a jiné organizace k ochraně svých hospodářských a sociálních zájmů a svobodně využívat práva na stávkou (bod 1 čl. 8 druhého paktu).

Další občanská práva, včetně výslovného zákazu „*svévolného zasahování do soukromého života, do rodiny, domova nebo korespondence*“ (čl. 17 prvního paktu), jsou povážlivě narušována také tím, že ministerstvo vnitra nejrůznějšími způsoby kontroluje život občanů, například odposlechem telefonů a bytů, kontrolou pošty, osobním sledováním, domovními prohlídkami, budováním sítě informátorů z řad obyvatelstva (získávaných často nepřipustnými hrozbami nebo naopak sliby). Často přitom zasahuje do rozhodování zaměstnavatelů, inspiruje diskriminační akce úřadů a organizací, ovlivňuje justiční orgány a řídí i propagandistické kampaně sdělovacích prostředků. Tato činnost není regulována zákony, je tajná a občan se proti ní nemůže nijak bránit.

V případech politicky motivovaného trestního stíhání porušují vyšetřovací a justiční orgány práva obviněných a jejich obhajoby, zaručovaná článkem 14 prvního paktu i čs. zákony. Ve věznicích se s takto odsouzenými lidmi zachází způsobem, který porušuje lidskou důstojnost vězňů, ohrožuje jejich zdraví a snaží se je morálně zlomit.

Obecně je porušován i bod 2 článku 12 prvního paktu, zaručující občanům právo svobodně opustit svou zemi; pod záminkou „*ochrany národní bezpečnosti*“ (bod 3) je toto právo vázáno na různé nepřipustné podmínky. Svévolně se postupuje i při udělování vstupních víz cizím státním příslušníkům, z nichž mnozí nemohou navštívit ČSSR například jen proto, že se pracovně i přátelsky stýkali s osobami u nás diskriminovanými.

Někteří občané – ať soukromně, na pracovišti nebo veřejně (což je prakticky možné jen v zahraničních sdělovacích prostředcích) – na soustavné porušování lidských práv a demokratických svobod upozorňují a dožadují se v konkrétních případech nápravy; jejich hlasy však zůstávají většinou bez odezvy, anebo se stávají předmětem vyšetřování.

Odpovědnost za dodržování občanských práv v zemi padá samozřejmě především na politickou a státní moc. Ale nejen na ni. Každý nese svůj díl odpovědnosti za obecné poměry, a tedy i za dodržování uzákoněných paktů, které k tomu ostatně zavazují nejen vlády, ale i všechny občany.

Pocit této spoluodpovědnosti, víra ve smysl občanské angažovanosti a vůle k ní, i společná potřeba hledat její nový a účinnější výraz přivedly nás k myšlence vytvořit CHARTU 77, jejíž vznik dnes veřejně oznamujeme.

CHARTA 77 je volné, neformální a otevřené společenství lidí různých přesvědčení, různých věry a různých profesí, které spojuje vůle jednotlivě i společně se zasazovat o respektování občanských a lidských práv v naší zemi i ve světě. Těch práv, která člověku přiznávají oba uzákoněné mezinárodní pakty, Závěrečný akt helsinské konference, četné další mezinárodní dokumenty proti válkám, násilí a sociálnímu i duchovnímu útisku, a která souhrnně vyjadřuje Všeobecná deklarace lidských práv OSN.

CHARTA 77 vyrůstá ze zázemí solidarity a přátelství lidí, kteří sdílejí starost o osud ideálů, s nimiž spojili a spojují svůj život a práci.

CHARTA 77 není organizací, nemá stanovy, stálé orgány a organizačně podmíněné členství. Patří k ní každý, kdo souhlasí s její myšlenkou, účastní se její práce a podporuje ji.

CHARTA 77 není základnou k opoziční politické činnosti. Chce sloužit k obecnému zájmu jako mnohé podobné občanské iniciativy v různých zemích na Západ i na Východ. Nechce tedy vytyčovat vlastní program politických i společenských reforem či změn, ale vést v oblasti svého působení konstruktivní dialog s politickou a státní mocí, zejména tím, že bude upozorňovat na různé konkrétní případy porušování lidských a občanských práv, připravovat jejich dokumentaci, navrhnout řešení, předkládat různé obecnější návrhy směřující k prohlubování těchto práv a jejich záruk, působit jako prostředník v případných konfliktních situacích, které může bezpráví vyvolat, apod.

Svým symbolickým jménem zdůrazňuje CHARTA 77, že vzniká na prahu roku, který byl prohlášen rokem práv politických vězňů a v němž má bělehradská konference zkoumat plnění závazků z Helsinek. Jako signatáři tohoto prohlášení pověřujeme prof. Dr. Jana Patočku DrSc., Dr.h.c., Václava Havla a prof. Dr. Jiřího Hájka DrSc., úlohou mluvčích CHARTY 77. Tito mluvčí ji plnomocně zastupují jak před státními a jinými organizacemi, tak i před naší a světovou veřejností a svými podpisy zaručují autenticitu jejích dokumentů. V nás i v našich občanech, kteří se připojí, budou mít své spolupracovníky, kteří se s nimi zúčastní potřebných jednání, ujmou se dílčích úkolů a budou s nimi sdílet veškerou odpovědnost.

Věříme, že CHARTA 77 přispěje k tomu, aby v Československu všichni občané pracovali a žili jako svobodní lidé.

1.1.1977

LITERATURA:

FIDELIUS, Petr: *Řeč komunistické moci*, Triáda, Praha 1998.

HAVEL, Václav: *Moc bezmocných*, in: *O lidskou identitu*, Rozmluvy, Praha 1990.

KARLÍK, Viktor a POKORNÁ, Terezie (eds.): *Anticharta*, Revolver revue, Praha 2002.

PREČAN Vilém a CÍSAŘOVSKÁ Blanka (eds.): *Charta 77: Dokumenty*, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2007.

ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku*, Atlantis, Brno 1990.

Ustavující sjezd Svazu českých spisovatelů, Svaz českých spisovatelů a Svoboda, Praha 1972.

Ve jménu socialismu a šťastného života proti rozvratníkům a samozvancům, Svoboda, Praha 1977.